

In the article the special features of use the mass public associations are examined in campaigns organized by the Communist Party mode with the aim to integrate the national communities of Ukrainian SSR to bolshevist society of the state of "the proletariat dictatorship".

In 1920th in Ukraine, as well as on all territory of the Soviet Union, The Communist Party organs formed the network of various voluntarily societies that formally did not put an aim to itself defense of professional or class interests of citizens. The activity of voluntarily societies had large influence on the different groups of republic population. The primary objective of societies was a help to the state in creation of material and technical base of socialism, decision of tasks of cultural building and others like that. Important description of voluntarily societies activity was their co-ordination with work of public organs, and also collaboration with other public organizations - trade unions, komsomol - during realization of those or other events.

The process of cultural-and-national life sovietization had contradictory character. From one side, it was perceived with interest by national minorities, especially by young people, as cultural-and-educational establishments, especially in villages, became the cells of leisure, rest, development of artistic independent activity. From the other side, patterning by society their forms and methods of work, eradication cells from activity of national clubs and libraries of national maintenance, control after the repertoire of amateur collectives was caused resistance among a nationally-conscious population.

Keywords: National minorities, mass voluntarily societies, радянiзацiя, atheistic propaganda, clericalism.

УДК 94:323.281(=411.16) «19»

**Придибайло Ольга
(Київ)**

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ В УКРАЇНІ В 20 – 30-ТІ РОКИ ХХ СТ.

У статті аналізується історіографія та стан єврейської національної меншини в Україні в 20 – 30-ті рр. ХХ ст. Розглядається її історичний розвиток, соціально-економічне та культурне становище. На основі різнопланових джерел проводиться аналіз національної політики з боку радянської держави. Подається характеристика репресій, яких зазнало єврейське населення УРСР.

Ключові слова: єврейська національна меншина, перепис населення, національна політика, репресії.

Єврейська етнічна група займала одне з перших місць за кількістю представників. Наразі незаангажоване висвітлення її історичного шляху на території Української держави є одним з актуальних напрямків історичної науки та міжнародного співробітництва.

Серед узагальнюючих праць, що присвячені історії єврейської національної меншини слід назвати дослідження О. Бернштейна [1, 2, 3], В. Орлянського [7, 8], І. Самарцева [10], І. Погребінської [9]. У 2000 р. з'явилася монографія В. С. Орлянського [7] про соціально-політичний розвиток єврейської громади в Україні 1920 – 1930-х рр., яка висвітлює особливості здійснення політики коренізації єврейського населення. Ґрунтовно висвітлено становище єврейської національної меншини у монографії О. Козерода [5]. Я. Хонігсманом у статті «Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні» [14]. Життя єврейського населення в Україні висвітлювалося у статтях Я. С. Хонігсмана [14], В. С. Орлянського [8], І. М. Погребінської [9]. У монографії О. В. Козерода «Переломные Годы. Еврейская община Украины в 1919 – 1921 гг.» [6] розкрита тема репресій щодо сіоністського руху в 1920-ті роки, розглядається переселення євреїв з містечок до сільської місцевості і організація в них єврейських сільськогосподарських колективів та утворення Біробіджанської автономної області. Він показує вплив примусової колективізації на єврейське населення та голодомор 1930-их рр. як наслідок цього процесу. Я. С. Хонігсман в монографії «Катастрофа еврейства Западной Украины» [12] розкриває становище єврейського населення на прикордонних з Польщею теренах, що посилювало на думку тодішньої пропаганди прозахідні й антирадянські настрої.

Метою статті є проаналізувати історіографію та стан єврейської національної меншини в Україні в 20 – 30-ті рр. ХХ ст.

У 1920-х рр. єврейська національна меншина посідала третє місце за кількістю представників – після українців і росіян – їх чисельність складала 1,5 млн. (15 744 тис.). Після скасування радянською владою смуги осілості єврейське населення проживало переважно у містах на Сході і Південному Сході України. Значно зросла чисельність євреїв у великих містах: в Одесі – з 120 тис. у 1921 р. до 185 тис. у 1929 р., у Києві, відповідно, з 107 тис. – до 167 тис., у Харкові – з 63 тис. до 99 тис., у Дніпропетровську – з 49 тис. до 85 тис. [17, с. 189]. На відміну від інших національних меншин, єврейське населення було розселено дисперсно майже по всій території України. Проблемами єврейського населення займались спеціально створені для цього Державний комітет по земельному облаштуванню єврейських трудящихся (КОМЗЕТ) при Президіумі Ради національностей ЦВКу СРСР (очолив П. Г. Смідович) і Суспільний комітет по земельному облаштуванню єврейських трудящихся

(ОЗЕТ) на чолі з Ю. Ларіним (М. З. Лур'є) [17, с. 190]. За даними О. Беренштейна, чисельність євреїв-селян в Україні перевищувала 220 тис. чоловік [3, с. 114]. Майже половина єврейського населення була зайнята в промисловості і працювала на підприємствах Харкова, Києва, Одеси, Луганська. На кінець 20-х років у промисловому виробництві працювало 145 тис. євреїв – в індустріальних галузях (металургійній, гірничій, хімічній, машинобудівній – до 65 тис., переробній, легкій, деревообробній – майже 55 тис., будівельній – 20 тис., на транспорті – 5 тис.). 150 тис. євреїв мали статус кооператорів. Понад 60% із них займалися виробництвом продуктів харчування, 27% працювали у сфері державної торгівлі [3, с. 115].

Історики О. Козерод та Я. Хонігсман сходяться на думці, що єврейське землеробство в 1920-х роках набуло широкого розмаху. Страшним лихом для цього процесу стали колективізація та голод 1932 – 1933 рр. Й. Шайкін пише, що після голоду єврейські господарства продовжували розвиватись в напрямку інтенсифікації колгоспного будівництва. Я. Хонігсман навпаки вважає, що на початку 30 х рр. більшість органів КОМЗЕТу на місцях були ліквідовані, а їх співробітники репресовані. З утворенням Біробіджанського національного району (серпень 1930 р.) вся увага була зосереджена на вербовці євреїв для переїзду з районів, які охопив голод, на Далекий Схід. Це призвело до погіршення становища єврейського населення, що втратило підтримку КОМЗЕТів. Я. Хонігсман наводить дані, за якими кількість євреїв в Україні скоротилась з 156 до 109 тис. «12 тис. сімей переїхали на береги Амуру. Велика частина поселенців померла від голоду і хвороб» [13, с. 166 – 167]. Ф. Турченко пише, що переважна більшість євреїв була зайнята в ремеслі і торгівлі, та не була зацікавлена працею на землі [11, с. 146].

Державна політика щодо єврейської національної меншини в 20 – на початку 30-х років мала кілька напрямків – по-перше, це заходи, направлені на коренізацію етнічних груп. По-друге – переселення нацменшин, пов'язаний з цим початок колективізації на селі та наслідки, які витікали з цього процесу, наприклад примусові хлібозаготівлі, також обмеження політичних прав громадян, передусім, – права голосу. По-третє – репресивні дії проти представників єврейського населення, звинувачених в антирадянській ворожій діяльності. В ЦДАВО України містяться документи, що свідчать про незадовільне економічне становище єврейських громадян, що підлягали переселенню з Подільської губернії в травні 1925 р. [16, арк. 25]. В 1925 р. Подільська губернія за розверсткою НКЗема мала виділити 900

сімей для переселення. В першу чергу мало прибути 550 сімей, але зафіксовано було 320, фактично переселилось не більше 100 сімей. Це пояснювалось економічним становищем єврейського населення, адже кожна сім'я мала надати 300 руб. Ця обставина могла зірвати переселенську кампанію, тому ЦКНацмен просив КОМЗЕТ зменшити суму забезпечення до 100 руб. Це мало «врятувати» бідняцькі сім'ї від розорення. Таким чином, влада не могла забезпечити всім належним і необхідним для створення господарства на новому місці, покладаючи всі витрати при переїзді та облаштуванні нового господарства на самих переселенців. У зверненні до Уманського оргбюро нацменшин від 16 червня 1925 р. повідомлялось, що ОЗЕТ «не має матеріальних коштів і не може допомогти переселенцям» [15, арк. 195].

Перехід частини єврейського населення до землеробства пояснювався, в першу чергу, соціально-економічними причинами, зокрема катастрофічним станом єврейської містечкової бідноти, що була позбавлена традиційних занять дрібним ремеслом і торгівлею. 19 травня 1926 р. ВУЦВК та РНК УСРР приймають постанову «Про заходи щодо покращення стану єврейських трудящих мас». Удокументі визнавалось необхідним здійснення «ряду спеціальних заходів щодо оздоровлення економічного та культурного стану єврейських трудящих мас (кустарів, ремісників, дрібних торговців та ін.)». Першочергове значення надавалось заходам, направленим «до залучення розорених прошарків єврейського трудящого населення до виробничої праці (землеробська праця, залучення до виробництва, особливо великого...)» [6, с. 287]. Постановою передбачалося виділення для єврейських переселенців додаткового земельного фонду, бронювання на промислових підприємствах робочих місць для містечкової єврейської молоді тощо.

Протягом 1925 – 1926 рр. для євреїв-переселенців з Київщини, Волині, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля було виділено 30 десятин земельних угідь, розрахованих на 8 347 господарств. Основними регіонами аграрного єврейського переселення в Україні стали Херсонська, Криворізька, Маріупольська, Запорозька та Мелітопольська округи, де було створено Новозлатопільський, Сталіндорфський та Калініндорфський єврейські національні райони та більшість єврейських національних сільських рад. З 1923 по 1926 роки кількість євреїв-землеробів в Україні збільшилася з 56 до 107 тисяч чоловік, тобто майже вдвічі, що становило 7% єврейського

населення України. До 1930 року кількість євреїв-землеробів в Україні збільшилася до 145 тисяч чоловік (8,7 % єврейського населення республіки). На той час в Україні була найбільша в Європі концентрація єврейського землеробського населення [6, с. 289].

Євреї-переселенці розселилися також у Криму та деяких районах Далекého Сходу. У жовтні 1926 р. секретаріат ЦВК СРСР розглянув питання «Клопотання Президії ЦВК УСРР про виділення вільного земельного фонду в районі РСФРР для переселення євреїв», ЦВК СРСР задовольнив прохання України і запропонував Всесоюзному переселенському комітету врахувати клопотання ВУЦВК з цього питання. Я. Хонігсман зазначає, що на початку 30-х років більшість органів КОМЗЕТу були ліквідовані, тому єврейські переселенці були позбавлені хоча б якоїсь допомоги: «рятуючись від голодної смерті, єврейські землероби почали втікати у великі міста. Села обезлюдніли...»[13, с. 166 – 167]. До кінця 20-х років до Криму та Далекého Сходу, переважно Біробіджану, переїхало понад 12 тисяч єврейських переселенців. Широкомасштабна кампанія по переселенню євреїв до Біробіджанського району, що входив до складу Хабаровського краю РСФРР, розпочалась 1927 р. Але воно було не підготовленим в організаційно-матеріальному плані і не враховувалоскладних природних умов. Газета «Вісті ВУЦВК», коментуючи роботу Другого Всеукраїнського з'їзду ОЗЕТ, писала: «Постанову Президії ЦВК СРСР про призначення Біро-Біджану для переселення євреїв ухвалено в березні 1928 р., а вже в травні почалося переселення євреїв» [13, с. 168].

В 30-ті рр. тривав процес виселення єврейських громадян, передусім для заселення південноукраїнських районів та розвитку на них сільського господарства. 13 жовтня 1929 р. РНК СРСР збільшив план переселення єврейського населення до Криму. Передбачалось переселити близько 82 тис. чол. і виділити 375 тис. га сільськогосподарських угідь [4, с. 89]. Переселення євреїв у Крим супроводжувалось неприязню місцевих жителів та складним економічним становищем самих переселенців.

Отож, тиск на єврейське населення в 20 – 30-х рр. ХХ ст. проявлявся в посиленні репресій, збільшення кількості примусових переселенців. Недаремно цей етап в сучасній історіографії названо часом злиття націй шляхом фізичного винищення, усунення з певних територій, стиранні міжнаціональних відмінностей у побуті та культурі.

Джерела та література

1. Беренштейн О. Національний перепис профспілок України... // Вісник КДУ. – 1999. – Вип. 45. – С. 113 – 117.
2. Бернштейн О. До питання про соціально-професійний склад євреїв України у 20 – 30-ті рр. XX ст. // Запорожские еврейские чтения. – Вып. 3. – Запорожье, 1999. – С. 67.
3. Бернштейн О. Євреї в Україні / О. Бернштейн // Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність. – К.: Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України, 2001. – С. 247 – 273.
4. Бугай Н. Ф. Народы Украины в «Особой папке Сталина» / Н. Ф. Бугай; Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 271 с.
5. Козерод О. В. Евреи Украины в период новой экономической политики: 1921 – 1929 гг. – Ин-т полит. и этнонац. исслед. НАН Украины. – К.: СПД Савчина, 2002. – 272 с.
6. Козерод О. В. Переломные Годы. Еврейская община Украины в 1919 – 1929 гг. – Харьков, 1998. – 161 с.
7. Орлянський В. С. Євреї України в 20 – 30-ті рр. XX ст.: соціально-політичний аспект / В. С. Орлянський. – Запоріжжя: ЗДГУ, 2000. – 252 с.
8. Орлянський В. С. Переселення євреїв України в 20-ті рр.: соціальні аспекти // Єврейское население Юга Украины: исследование и документы. – Запорожье. – Вып. I. – 1994. – С. 66 – 72.
9. Погребінська І. М. Правове та економічне становище євреїв в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) // Укр. іст. журн. – 1996. – № 4. – С. 124 – 132.
10. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початку XX ст. // Укр. іст. журн. – 1994. – № 4. – С. 19 – 29.
11. Турченко Ф. Г. Володимир Жаботинський і питання єврейської сільськогосподарської колонізації на півдні України // Міжнаціональні відносини на півдні України: історія та сучасність. – Запоріжжя, 1993. – 245 с.
12. Хонигсман Я. Катастрофа єврейства Західної України. Львов, 1998. – 456 с.
13. Хонигсман Я., Найман А. Евреи Украины (краткий очерк истории). – К.: Изд-во Украинско-финского института менеджмента и бизнеса, 1992. – Ч. 1. – 158 с.
14. Хонігсман Я. С. Колективізація, голодомор і занепад єврейського землеробства в Україні // Укр. іст. журн. – 1994. – № 2 – 3. – С. 66 – 75.
15. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2787-І. – Арк. 195.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 2787-І. – Арк. 25.
17. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні (20 – 30 роки XX століття) / НАН України; Інститут національних відносин і політології. – К.: Асоціація «Україна», 1995. – 215 с.

Аннотація

В статтє анализируєтєя историография и состояние еврейского национального меньшинства в Украине в 20 - 30-е гг. XX в. Рассматривается ее историческое развитие, социально-экономическое и культурное положение. На основе разноплановых источников проводится анализ национальной политики со стороны советского государства. Дается характеристика репрессий, понесенных еврейское население УССР.

Ключевые слова: еврейская национальная меньшинство, перепись населения, национальная политика, репрессии.

Annotation

Summary: This article examines the state of the Jewish community in Ukraine in 20 - 30 years of twentieth century. Consider its historical development, socio-economic and cultural situation. Based on the analysis of diverse sources of national policy by the Soviet state. Served characteristic repression suffered by the Jewish population of the USSR.

Key words: Jewish minority, population census, national politics, repression.

УДК 94(477):351.751.5 «1920»

**Тетяна Стоян,
Платон Стоян
(Київ)**

НАУКОВА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ 1920-Х РОКІВ КРІЗЬ ПРИЗМУ РАДЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Досліджено форми впливу політичної цензури в галузі науково-історичних досліджень в Україні 1920-х років. Проаналізовано інститут наукової критики, рецензування на замовлення.

Ключові слова: політична цензура, вчені-історики, рукописи, рецензії.

Сучасні реалії розбудови громадянського суспільства в Україні актуалізують осмислення суті та вивчення історичного минулого такого ганебного явища нашого історичного поступу як політична цензура. Дослідження основних проявів ідеологічної цензури часів становлення в Україні радянського тоталітаризму сприятиме розумінню її впливу на всі сфери життя держави.

Історіографія історії цензурних органів в УРСР 1920-1930-х років досить чисельна. Проте проблема ідеологічної монополізації наукової спадщини представників кращих історичних наукових шкіл 20-х років ХХ століття досі залишається малодослідженою. Тому метою даною наукової розвідки стало висвітлення різних форм ідеологічного впливу органів політичної цензури, які використовувались протягом 1920-х років щодо наукових досліджень українських істориків.

Органи політичної цензури в галузі науково-історичних досліджень використовували протягом 1920-х років різні форми впливу та ідеологічної корекції (візи-дозволи Укрліту на друк, рецензії, зволікання з друком, матеріальне заохочення, посадове просування, конфлікти корифеїв академічної науки). Монографії, збірники, щорічники, періодичні видання, присвячені історії України, підлягали цензурному перегляду. Наявність науково-історичних шкіл в Україні 1920-х рр. (М.С. Грушевського,